

ЕДУКАЦІЙНІ ФУНДУШІ У СИСТЕМІ ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ НА ВОЛИНІ У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті аналізується система едукаційних фондів, розповсюджених на Правобережній Україні у ХІХ столітті за участі генерального візитатора західних губерній Тадеуша Чацького

The system of educational foundations which are spread on the Right-banked Ukraine in the 19th century within participation of the general visitor of the western gubernias Tadeush Chatsky is analyzed in this article

Поняття „едукаційний фонд” окреслювало у ХІХ столітті кошти, які виділялися заможними представниками польської громади Волині для створення навчальних закладів. Варто відзначити, що такі добродійні пожертви часто стають предметом дослідження як українських, так і польських науковців¹. Така зацікавленість може бути пояснена не лише загальним поживанням історико-педагогічних досліджень, а й тим, що Волинь у ХІХ столітті залишалася регіоном, де законодавчі акти російського Міністерства освіти (починаючи з „Попередніх правил народної освіти”, Статуту 1828 року, і закінчуючи „Статутом гімназій і прогімназій” 1871 року) не знаходили своєї реалізації вповні. Польська громада прагнула самостійно вирішувати питання структури, розташування, рівня, змісту та форм діяльності навчальних закладів для жителів Волині – як поляків, так і українців.

Безумовно, найбільші едукаційні фонди того часу припадали на Кременецький (Волинський) ліцей. Завдяки невтомній бурхливій діяльності Тадеуша Чацького цей навчальний заклад за неповних 10 років піднявся до рівня ліцею. Звісно, такий ріст вимагав серйозних добродійних коштів, якими й стали едукаційні

---

¹ Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у ХІХ-першій половині ХХст.: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 156с.

фундуші. Варто зауважити, що на розвиток народної освіти на Правобережній Україні з боку уряду виділялися досить скупі капіталовкладення. Така сама ситуація, власне, спостерігалася й на Лівобережжі, однак просвітницькі традиції т.зв. „Південно-Західної Росії” передбачали збереження наявної системи освіти, яка розвивалася протягом кількох століть (починаючи з єзуїтських навчальних закладів XVIIIст.). Тому польська шляхта, керуючись принципом дотримання шляхетських правил та відповідності статусу особи його доброчинній діяльності, - брала активну участь у фінансуванні навчальних закладів різного рівня².

Фундатор при цьому брав на себе певні зобов'язання і нестача фондів могла бути поставлена йому у провину. На Лівобережжі була трохи інша ситуація: там навіть у другій половині XIX століття лише смотрителі чітко окреслювали суму доброчинних внесків, які зобов'язували жертвувати на гімназію чи училище³.

Організатор доброчинної діяльності на розвиток освіти, Тадеуш Чацький ще в дитинстві виявив неабияку шляхетність, віддаючи свої кишенькові гроші вчителів, якого він спеціально найняв для навчання сиріт⁴.

З приводу коронації імператора Павла I у 1797р. Т.Чацький від імені польської громади краю подав прохання, яке коротко можна звести до такого: 1) помилувати поляків – учасників костюшківського повстання; 2) повернути шляхті її привілеї; 3) зберегти польську систему місцевого самоврядування (сеймики); 4) дати дозвіл на вибори маршалків та суддів із середовища польської громади, а також дозволити судочинство польською мовою⁵.

Результатом виконання вказаного прохання, з одного боку, стало звільнення Т.Костюка та інших учасників повстання з петропавловської в'язниці та місць заслання, з іншого ж – розширило можливості щодо створення системи польського шкільництва в західних губерніях.

---

² Сбитнев И.М. Записки Ивана Матвеевича Сбитнева. Из времен учреждения на Волыни и Подолии, после восстания 1831 г., русских школ взамен польских. – К. – 1887. – 94 с.

³ Отчет попечителя Киевского ученого округа за 1887г. – К, 1888. – 118с.

⁴ Сейко Н.А. Польське шкільництво на Волині-Житомирщині у XIX-першій половині XXст.: Монографія. – Житомир: ЖДПУ, 2002. – 156с.

⁵

Олександр І призначив Т.Чацького генеральним візитатором згаданих губерній, що стало початком формування системи едукативних фондів. Для влаштування волинської гімназії у Кременці у 1803р. було зібрано 415 455 злотих (близько 62 320 руб.). Т. Чацький став справжнім проповідником доброчинності. Його промови й звертання, аргументовані й патріотичні, дали змогу зібрати таку кількість едукативних фондів, що за 10 років дозволило відкрити 85 прихідських училищ на Волині, 26 – на Поділлі, 15 – в Київській губернії.

У 1803р. на зібранні волинського католицького духовенства Т.Чацький досяг згоди з ними про утримання власним коштом школи при кожному костелі в губернії (Батюшков).

Особливу форму едукативних фондів становили заповіти. Деякі з фондаторів, заповідаючи певні суми парафії, розпоряджалися про призначення частини з них на утримання вчителів і костьольних шкіл (Сбитнев).

Крім фондів повітових училищ, візитатор заснував подушний едукативний фонд – по 1 рублю асигнаціями з кожної ревської душі. Разом цей фонд склав 46 200 руб. На ці кошти у Києві засновувалася гімназія; у Вінниці ж шляхта створила свій едукативний фонд (15 000 руб.) – на гімназію і училища Поділля (Сбитнев).

Кожна з нововідкритих шкіл (а візитатор запропонував відкрити гімназії у кожному з центрів трьох губерній - Житомирі, Вінниці, Києві) вимагала все нових і нових коштів на утримання, а відтак - збільшення фондів⁶. Спроби Т.Чацького розширити інститут фондаторства спричинили до низки скарг на його освітню діяльність на Волині, щодо методів організації шкільництва та фінансових зловживань⁷, які, однак, не завадили розвитку Кременецького (Волинського)

---

⁶ За кілька років до січневого повстання 1831р. була зроблена спроба обліку фондів, виділених шляхтою для волинських шкіл. Окрім статистичних даних щодо коштів, ці відомості дозволяють визначити кількість шкіл на території Волині та можливість їх фінансування. Так, серед вказаних у переліку навчальних закладів, що фондувалися приватними особами, знаходилися школи у Житомирі, Чуднові, Троянові, Кодні, Івниці, Топорищах, Тригір'ї (житомирський повіт); Овручі і Народицах (овруцький повіт); Новограді-Волинському, Любарі (новоград-волинський повіт) [Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczpospolitej. – Warszawa, 1997.]

⁷ Неоднозначні оцінки діяльності Т.Чацького як організатора освіти на Волині виникають і в сучасних істориків освіти. Так, Д.Беуа [D.Beauvois. Szlachta polska na Wolyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. - Wrocław, 1991] вважає

ліцею до рівня найзначнішого навчального закладу для поляків Волині у ХІХ столітті⁸.

Після польського повстання 1831 року питання про едукативні фонди намагалися розв'язати таким чином, щоб автоматично передати їх для утримання російських навчальних закладів Південно-Західного краю.

Беручи до уваги опір польського духовенства та інтелігенції розбудові російськомовної системи освіти на території Правобережної України, міністр освіти К.Левен звернув увагу Миколи І на дві основні перешкоди становленню російської освіти в краї. По-перше, прибутків з єзуїтських маєтностей, котрими користувалися для своїх потреб польські навчальні заклади, не вистачало для відкриття бажаної кількості російських шкіл. Фондатори продовжували підтримувати навчальні заклади на Волині, але значна їх частина не поновила своїх зобов'язань після перепрофілювання шкіл з польських на російські. Польські магнати, що фінансували значну частину навчальних закладів, спиралися при цьому на царський указ від 21 грудня 1807р., за яким „всі фонди університетові і школам, йому підлеглим, стають раз і назавжди власністю їх же і не можуть бути обернені на інші цілі; над відповідністю їх використання наглядають куратор та міністр освіти”⁹.

З числа шляхтичів, котрі відмовилися надавати фінансову підтримку російським навчальним закладам, були і подавці значних у минулому пожертв. У Житомирському обласному архіві зберігся лист міністра освіти графа К.Левена до волинського губернатора А.П.Римського-Корсакова: „Поміщиця Волинської губернії Новоград-Волинського повіту Анна Валеvська, уроджена Карвіцька, звернулась до мене з проханням, що мати її, Франціска Карвіцька, зробила два записи: один 1.09.1803р., котрим зобов'язалась платити щорічно на утримання при Волинському ліцеї інституту гувернанток по 75 руб.ср.; а другий 24.01.1804р, котрим прийняла на себе зобов'язання платити по 75 руб.ср. на користь повітового

рівень заснованого Т.Чацьким Кременецького ліцею недостатнім для університету; він же піддає сумніву значущість фондів, які вдалося зібрати візитаторові.

⁸ D.Beauvois. Szlachta polska na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie. - Wrocław, 1991.

⁹ ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.213, арк.26.

училища, що існувало в м.Любарі, - на бібліотеку, город та фізичні інструменти. [...] Обидва записи не відповідають уже тій меті, для котрої вони були зроблені тому, що інститут гувернанток донині не існує, а любарське училище скасоване; то вона, Валецька, просить про скасування обох записів”.

У зв'язку з рішенням фундаторки, міністр звернувся до неї з проханням: „...чи не згодна вона з любові до громадської користі продовжувати добродійну справу перенесенням фондушу на училище, що має відкритися в повітовому місті Новоград-Волинську, замість скасованого любарського”¹⁰.

Анульовано було також фінансову допомогу, що надходила від графа Неруша Олізара, колишнього дійсного таємного радника і члена Едукаційної Комісії на Волині. І хоча міністр освіти вважав, що після скасування Кременецького ліцею пожертвування „...залишиться і в Києві для користі жителів Волинської і Подільської губерній і записи фундаторів не можуть бути порушені після переведення ліцею в Київ”¹¹, проте фондуш графа Н.Олізара становив виключення: „З останнього, однак, слід виключити пожертвований графом Олізаром на гошпіталь і хірургічний будинок при ліцеї капітал 21 000 000 руб.ср. з умовою, що він не може бути використаний на щось інше і в іншому місці, а в іншому випадку повернеться до фундатора чи його спадкоємців; але оскільки син покійного графа Олізара¹² замішаний у колишньому закороті, то фондуша повертати йому не слід”¹³.

У другій половині ХІХ століття, коли система добродійності на Правобережжі була досить розбудованою, едукативні фондуші все одно виокремлювали в особливу групу, підкреслюючи цим, що це залишки колишніх пожертвувань польської шляхти на розвиток освіти в краї. Їх частка у загальній сумі пожертв не була значною¹⁴. Однак у першій половині ХІХ століття вони відіграли значну роль у становленні системи освіти Південно-Західних губерній.

---

¹⁰ ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.29. До новоград-волинської повітової школи була передана частина бібліотеки скасованої польської гімназії у Межиріччі Корецькому [Zasztowt L. Kresy 1832-1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1997.]

¹¹ ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.3.

¹² Йдеться про Нарциса Олізара.

¹³ ДАЖО, Ф-70, оп.1, Спр.23, арк.3.

¹⁴ Отчет попечителя Киевского учебного округа за 1887г. – К, 1888. – 118с.